

GRÓH GÁSPÁR

A titok poétikája és metafizikája

Szilágyi István: Messze túl a láthatáron

1. rész

GRÓH GÁSPÁR (1953) Budapest

1.

Nem tudom, miként olvasnám Szilágyi István új regényét, ha nem lennék iránta mértéktelenül elfogult. De az vagyok: a *Kő hull...* óta mindig a remekműnek kijáró kíváncsisággal veszem kézbe könyveit, amelyekből nem született sok, és éppen ezért különös figyelem irányul rájuk. A kritikai visszhang bizonyította, hogy az *Agancsbozót* nem váltotta be teljes mértékig a várakozásokat, a *Hollóidő* viszont igen. A *Messze túl a láthatáron*-t tehát fokozott izgalommal vettem kezembe, és nem csalódtam. A regény magában is megálló első „könyve” és a második java része méltó a főművekhez, a második rész talán lehetne tömörebb, feszesebb, de soha nagyobb bajunk ne legyen. Szilágyi nagyepikája mintha csak formát adna filozofikus látásmódjának, így meglehet, hogy ezzel az engedékenyebb szerkesztéssel is üzen, ahogy azt az *Agancsbozót* bizonyítja. Mert egy regénynek nemcsak a szöveg végső sűrítettsége és színei, hanem önmaga körül forgó monotóniája és redukált színvilága is beszédes lehet. Elmondhatja, hogy hova vezet a kiszolgáltatottság, hogy a körülményei fogságába esett ember számára a szüntelen okkeresés, az élet helyett az élet magyarázatának keresése pótolja a szabadságot.

Lehet, elfogult vagyok, de hajlok az utóbbi feltételezésére. Már csak azért is, mert a második részben a főhős hosszú élete tapasztalatait összegezve nézi a világot, benne a maga múltját. És ugyan nem mondja ki, de mégis azt sugallja: konstruktív világmagyarázat híján ugyan gondolhatjuk, hogy minden hiábavaló, de vigasznak még ott van, amire a Prédikátor jut: hogy *örömét lelje munkájában, mert ez a sorsa. Mert ugyan ki juttathatja odáig, hogy lássa, mi lesz utána?* Ezt sugallja az az agályos gondosság, ahogyan a főhős, Wajtha Mátyás végzi a maga munkáját. Neki ez a sorsa – ahogyan Szilágyi regényeinek majd minden hőse a maga sorsát teljesíti be.

Ezt teszi Szilágyi is. Ez a könyve előző három regényének mindegyikére visszamutat, így azokat is más fényben láttatja. Erős gondolatisága és az elbeszélés ereje kivételes egységbe ötvöződött a *Kő hull...*-ban. A gyermekkorban megismert, archaikus vonásait őrző kisvilág (Jajdon-Zilah) törvényeit forgatja át egy mitologikus mélységű lélektani-bűnügyi történet keretei közé – miközben bűn és a bűnhődés (önbüntetés) etikai kérdését is a középpontba emeli. Az *Agancsbozót* bezártsága a diktatúra korának értelmetlenségét, a kiszolgáltatottságot, a lefokozott létben is célokat kereső ember gondjait példázó parabolaként olvasható, a *Hollóidő* a történelemnek kiszolgáltatott ember életakaratának, a remény jogát a reménytelenségben is őrző (magyar) sors regénye. Mindez valamiképpen ott van a *Messze túl a láthatáron*-ban.

Szilágyi ezúttal ismét a múltba költözik. Első része a Rákóczi-szabadságharc záró szakaszához köti, a folytatás, a második, lényegesen terjedelmesebb rész azonban nem a szabadságharc utáni-sággal jellemezhető. Sokkal inkább egy lokális és extremitásnak számító esemény határozza meg idejét: a szegedi boszorkányper kora. Naptárilag ezek ugyanazok az évek, de a történet súlypontja máshova kerül. A múlt megidézéséhez Szilágyi érzékelhetően sok szakmunkát használ, nyelvi, fogalmi archaizmusai hiteles atmoszférát teremtenek – de ezt a világot nem a történelem, hanem az író teremtette. Külsőségeinél fontosabb a személyes idő. Szilágyi máskor is úgy vitte vissza a múltba olvasóit, hogy történetének konkrét idejét egy különös-varázsos mitológiai jelenné formálta. Ebben az időszámításon kívüli időben fogalmazódtak meg a *Kő hull...* narrációjának sejtelmes mondati, mitológiai utalásai, ebben folytatta Terebi Lukács és Fortuna Illés „asztali beszélgetéseit”, és ez a valóságos és mégis realitáson túli időkezelés pozicionálja és értelmezteti újra a máskülönben egyszerűen is elmondható történeteket.

2.

De végül is miről szól ez a regény, ha egyszer szabatosan meghatározható történelmi időben, egyértelmű esemény sorba ágyazva formálja az író? Mert igaz, hogy a főhősnek, aki az első részben Rákóczi utazó nagykövete, elcsalják a feleségét, akinek csak a holttestét találják meg, és hogy a második részben a megözvegyült főhős megyebíróként sokféle ügyben hoz ítéletet, végül egy jelentéktelen ügy mellékszálaként megtudja, ki gyilkolhatta meg asszonyát. Mindez azonban az ég egy adta világon nem mond semmit arról, hogy mi az igazi témája ennek a regénynek. A két rész története alig kapcsolódik össze, ahogyan a második rész fejezeteit is láthatjuk lazán összefüggő novellafüzérnek.

Aminek alkotás-lélektani és részben poétikai magyarázata alighanem az, hogy Szilágyi számára az írás a legnagyobb kaland, amelyben, miközben megismeri teremtett hősei sorsát, íróként önmagát is mindig újrateremti. A *Kő hull...*-ban családi emlékeire építette fel regényvilágát, az *Agancsbozóttal* a megörökölt élményrendszerből kilépve formálta a regény fikciós terét. A *Hollóidőben* nemcsak teret, időt is teremtett, most pedig egy definiálatlanul is fontos bölcselet számára alkot önálló világot, ennek lazán hagyott történelmi keretei egy sikertelen szabadságharc utáni olyan teret határolnak, amelyben kvázi-szabad lehet az, aki nem fessegeti ennek határait. Ismerős közeg, de ettől a regény még nem parabola, bár nem idegen tőle ez az erdélyi irodalomban oly nagy hagyományú műfaj. Némely pillanatban ezért eszünkbe juthat Páskándi Géza *Vendégsége*, amelyben a besúgó és a besúgott különös „együtműködése” jelenik meg.

A *Messze túl a láthatáron*-ban ez csak részkérdés, a regény másfelé kanyarodik, a besúgás-motívum lassan elhal. Fontosabb, a Szilágyi-regénypoétika döntő eleme: a *titok*, az írói feszültségteremtés megkülönböztetett, egyedülálló módon használt eszköze. De nemcsak írói eszköz ez, hanem (és lehet, ez még fontosabb!) Szilágyi világvéleményének is lényegi eleme. Regényeiben az író valójában csak felöltözteti bölcseletét, és ami leköti a cselekményre kíváncsi olvasó figyelmét, csak elterelés. De Szilágyi azért ír regényt, mert amit meg akar tudni, túl van ezen, *messze túl a szemhatáron*. Sorolhatnánk minden korábbi regényét: nem történetük, hanem ez az elvont, spirituális-metafizikai elkötelezettség köti össze őket. Rendre a bölcselet alapkérdéseivel birkózik: időről, kiszolgáltatottságról, szabadságról, erkölcsről, a valóság mibenlétéről, az ember és a teremtés, illetve a teremtett világ viszonyáról, létezésünk véges és végtelen voltáról, a világ kimondhatóságáról, nyelvi és fogalmi lehetőségeink határaitól, az élet értelméről vagy értelmetlenségéről gondolkodik. Mindezt az írói narráció és a regényhősök beszélgetései ezúttal minden korábbinál határozottabban jelenítik meg, és a fogalomalkotás viszonylagos zártságán túl a művészet érzéki nyitottságában is megjelennek.

Botorság lenne ennek rövid összefoglalása, mégis elkerülhetetlen. Valamiféle egzisztencialista panteizmus ez, amiben az ember világbavetettsége, végtelen magánya és szabadsága a kozmikus léttel való azonossággal, a teremtett természet részeként megélhető teljességgel és örökkévalósággal találkozhat. (Bármilyen furcsa is legyen, ebben Vörösmartyt gondolom legközelebbi magyar irodalmi rokonának.)

3.

Wajtha Mátyás, a regény főhőse, aki a császár oldaláról állt Rákóczi szolgálatába, a fejedelem diplomáciájának bizalmi embere. Váltása oka ismeretlen, meglehet nem is politikai, hanem erkölcsi természetű, ami elválaszthatatlan kételkedésre való hajlamától. A kétely Rákóczi szabadságharcát illetően is ott van benne. „Voltak pillanatok, hogy engem, aki örök fenntartással hallgattam a bizakodást, még engem is magával ragadott a fejedelem pátosza” – mondja, amiből sejthető, hogy bármilyen hivatali hűséggel szolgálja is Rákóczit, győzelmében nem nagyon hisz. Később kiderül, hogy végül ő is a személyében nem kedvelt Károlyi Sándor oldalán zárja le életének ezt a szakaszát. Nem hűtlenségből: attól a hittől hajtva, hogy nem lehet örökké háborúzni, mert Clausewitzcel vallja, hogy a háborút a küzdő felek rendszerint végkimerülésig folytatják. Ahogy Szilágyi írja: „országok döglenek bele a mindenféle háborúba, és ezt abbahagyni képtelenek valamennyien”, a küzdő felek ugyan egyként belefáradtak a háborúba, de annyira, hogy befejezni már éppen kimerültségük miatt képtelenek. Mindennek árát pedig nem maguk a hadakozók fizetik meg. Arra a kérdésre, hogy végül „hogya

lesz vége egy ilyen háborúnak?”, kézenfekvő a válasz: „amelyik tovább bírja, az majd tovább gyilkolja, tapossa a másikat. Ám miután mindegyik tudja, hogy a vesztesre mi vár, megpróbál talpon maradni, s inaszakadtáig folytatja a hadakozást.”

Wajtha Mátyásnak felesége révén ugyan vannak birtokai a Felvidéken (alighanem a császáriak által ellenőrzött területen), de a Rákóczi emléket századokon át különösen hűségesen ápoló Partiumba való. Reformátusként töretlen hűséggel szolgálja a katolikus fejedelmet. Hite és vallása kihagyhatatlan része gondolkodásának, vallja a predestináció tanát – amiről tudja, hogy a többnyire félreértett eleve elrendelés nem tételesen meghatározott életút, hanem olyasvalami, amit a katolikusok a szentlélek segítségén és a kegyelmen értenek. Vagyis mindenkinek magának kell megfejteni és formálni élete titkát. A predestináció tehát nem a végzet keresztyén fedőneve, hanem szüntelen döntéskényszer, állandó ítélethozatal. Ezért sem véletlen, hogy a regény első részében a fejedelem külföldi ügyekben eljáró küldöttjéből a szatmári béke utáni időkből, a regény második részében megyei főbíró lesz. Főbenjáró ügyekben kell döntenie – de igazából egyetlen ítélet foglalkoztatja, amit saját életéről kell mondania. Bíró tehát, és ismerve Szilágyinak a nyelvvel való bensőséges viszonyát és azt, ahogyan szereti a nyelvi intarziákat, észre kell vennünk, hogy a *bíró* szóban ott van egy másik szó is: az *író*. Ez pedig nem játék: mindkét mesterség lényegéhez tartozik a megismerhetetlen valóság megismerésének kötelezettsége, a lehetséges alternatívák föltárása, az igazság keresése, valamiféle „ítélet” meghozása – ami nem egy elítéltről, nem is egy ügyről, hanem az ítélkezőről születik. És aminek kimondására nem a jog, még csak nem is Isten, hanem egyedül a bizonyosságban való kétely hatalmazza fel.

Wajtha Mátyásnak alkatában van a kételkedés. Ne álljunk meg félúton, és vegyük észre, hogy a neve is utal erre, abban ott van a kételkedést jelző *vajha* szó, ez némi iróniával társul az első magyar jogtárat elkészítető, a népnyelvben *igazságos*ként emlegetett király nevével, Mátyással. Ezek után nincs mit csodálkozni azon, hogy a megyebíró folyvást az általa hozott ítéletek igaz voltán töpreng. Nemcsak egyedi eseteket nézve, hanem azon is, hogy létezhet-e egyáltalán igazságos ítélet.

4.

A regény első részének címe: *Emlékirat*, s valóban, a nagy hagyományú erdélyi emlékirat-irodalom folytatásaként születik Szilágyi fikciója, a hitelesség képzetét kínáló leírásokkal, a fejedelmi udvar szokásairól, a trencsényi csatavesztésről és az utána következő elbizonytalanodásról, Rákóczi kétségbeesett diplomáciai kezdeményezéseiről, ezek részeként a főhős moldovai követjárásáról Benderben (a mai Tighinában). Korábban másfelé járt, a lengyel urakhoz, a svéd királyhoz és Nagy Péterhez, ez az első útja ellentétes irányban: „Fejedelem urunk... hat, nyolc esztendő során fél Európát körbe járatta, izentette velem, de a Kárpátoktól keletre sose jutottam el” – így Wajtha, de ezekről az utakról szó sem esik. Nehezen érthető, hogy miért – de az is titok, hogy Benderben mi lenne a dolga –, azon túl, hogy átadja a fejedelem ajándékát. Adnák, de először visszakapják, csak másodjára méltóztatja elfogadni a szerdár. A követjárás ismeretlen célja a keleti módra hosszú várakoztatás után nem teljesül – vagy mégis? Lehet, hogy éppen ezen praktikák kiismerése volt a küldetés célja? Amit Rákóczi már esetleges menekülése útját keresve kívánt megismerni?

Wajtha majd két hónap után tér haza. Nem otthonába, hanem Rákóczi udvarába – kötelességtudata lesz a végzete. A hazatért követ Szatmárnémetiben tudja meg, hogy a fejedelmet messzebb kell keresnie. Ha a mai olvasó meg akarja tudni, hol is van az a Hrabóc, ahova Wajtha otthona helyett siet, nincs könnyű dolga, ilyen nevű település kettő is akad. Az egyik Sárosban, Bártfa mellett, Hrabóc-Rabóc-Hrabovec, a másik, ahova Wajtha igyekszik, a zempléni későbbi Alsógyertyán, a mai Nizny-Hrabovec. Nem mellesleg valaha Báthory István birtoka, és ez a tény összeköti Szilágyisomlyóval, a fejedelem szülőhelyével, ami a regény második részének lesz helyszíne. Ezeknek az apróságoknak az ad jelentőséget, hogy megmutatja, Szilágyinak mennyire fontos, hogy a szöveg mögöttesébe olyan utalásokat rejtsen, amelyek a látható részeket is hitelesítik.

Wajtha tehát a fejedelemhez siet, át az akkori Magyarország legnagyobb, néhol tó-, néhol lápvidékének peremén. Emiatt nem találkozik feleségével, akit – e látszat ellenére – szerelemmel szeret (és az is őt). Amikor Rákóczival Károlyi Sándor jelenléte nélkül beszél, az addig küldetése iránt váratlan közönyt mutató fejedelem érdeklődővé válik – ami finoman jelzi a Károlyi iránti bizalmatlan-

ságát. Túl ezen, mihelyst megtudja, hogy szeretteivel ki tudja, mikor találkozott, a beszámoló után azonnal szeretteihez küldi.

Így indul hazafelé Wajtha Mátyás.

Közege alapján joggal láthatjuk úgy, hogy a történet a történelem része, de hitelessége inkább csak látszat, bármennyire is drámai, az igazi dráma máshol van. Ez a gyönyörűséges nyelvi tömörítéseivel magával ragadó világ csak azért születik az író tollán, hogy magába rejtse titkát. Mert Szilágyi regényépítkezésének kulcsszereplője mindig valamilyen titok. Ez nemcsak dramaturgiai-poétikai kellék: sokkal fontosabb, egyenesen az élet lényege, egzisztenciális középpontja, ezért megfejthetetlen. Ha esetleg mégsem, vagyis ha sikerülne megtalálni nyitját, akkor az élet végképpen értelmetlenné válik, mert csak azt bizonyítja, hogy valamilyen más kérdés megválaszolására kellett volna indulnunk. Merthogy azért lennénk a világon, hogy legyen benne egy saját titkunk. Vagy legyünk egy titoké.

Ez a titok megjelenhet véletlenül, tragikusan. Wajtha Mátyásé éppen ilyen. Amikor végre hazatérne – lekési a találkozást feleségével, akit az ő kézvonását utánzó, hamisított levéllel érkező lovas ültet szánra: élve már senki se látja többé. Titok az eltűnése, titokzatos az idegen, sokáig titok a sorsa is.

Marad a feladat: a nyomozás. Előbb az élő asszony után, majd, holtteste megtalálását követően, a titok megfejtése: ki és miért követte el a gyilkosságot? Még a büntett felderítésénél is fontosabb az, ami úgy lesz Wajtha Mátyás élete titka, hogy sohasem mer rákérdezni. Miért a fejedelemhez ment, a szinte útjába eső otthona helyett? És hogy nem ezt tette, az vajon bűn-e? Bűn-e, hogy szívbéli kötelességét legyőzte a fejedelem iránti hűség diktálta kötelességtudat? Egyáltalán: felelős-e, és ha igen, mennyiben a maga sorsáért, ha egyszer nem ő választja, hanem az dönt róla? Egy történet valamennyire föltárható – de igazán az az érdekes benne, ami kideríthetetlen.

A felesége életét követelő és Wajtha életét kisiklató gyilkossági történet végül kap valamilyen magyarázatot. Természetesen véletlenül, de mégsem egészen. Mintha Wajtha csak azért vállalt volna megyebíróságot, hogy nyomozhasson. Ezernyi más ügyben, de mit lehessen tudni? Végül a vak-tában bevetett hálóba mégis beakad valami, ami élete végéhez közelítve már elegendőnek tűnik számára. (És utána már nincs miért élnie: titok nélkül minek?)

Bírói gyakorlata vezet arra a felismerésre, hogy csak a minden szempontból feltárt ügyek tekinthetők lezártak. Jogilag megalapozott ítéletet lehet hozni a teljesség ismerete nélkül, de az ügy is megismerhetetlen, a legalaposabb tényfeltárás sem vezet el hozzá: akármennyire is igyekszünk a közelébe jutni, a végtelen ugyanolyan messze marad: túl a láthatáron. Ezért minden ítélet igazságtalan, még akkor is, ha igazságosnak látszik.

Wajtha nyomoz, hazalátogat kisebb világába, a Szilágyságba („darabos, de adjonistenes világ”, „ahol a jobbágy sem alázkodik”). Bejárja a nagytájak ütközéspontjának kistájakait, lápokkal, morotvákkel, csak az ott élők számára ismerős zugokkal, a Partiumból növesztett, Szilágyi teremtette geográfiát, egyik oldalán a folyók szabályozása előtti végtelen mocsárvidékkel, a másikon a Bihar-hegység (majdnem) havasaival, a Meszessel és a Rézhegységgel, a Rezessel, végveszélyben menekvést kínáló lápokkal, erdőkkel, barlangokkal, valóságos és Szilágyi alakította helynevekkel. Szatmárnémeti és Nagykároly önmaga, Szilágysomlyó egyszer eredeti nevén, máskor, hosszabban Ólymosként szerepel, a valahai Kraszna megye csak Típródként kerül elénk. (Egyikben az ólom súlya és szürkése, a másikban az eltaposás, típródás ígéje bujkál.) A táj nemcsak díszlet, nemcsak háttér, hanem valóságos szereplő, ahogyan a természet mindig az a Szilágyi-regényekben. Önálló élete van, maga is beavatkozik a rajta élő emberek életébe, és ahogyan láthatjuk, a halálába is.

Ez az érzékletesen megmutatott földrajzi és természeti táj a közvetlen valóságon, téren és időn túlra is kerül. Szövevényes útjain csak a benne élők vagy az általuk útbaigazított vándorok igazodhatnak el. És még így is ezernyi veszély les rájuk, alkalmi útonálló, kóborlók, zsold nélküli zsoldosok, alattomban vesztüket lesők. Valóságos táj ez, egyúttal allegorikus. Annak a világnak a vegetatív megfelelője, amiben Szilágyinak is élni kellett, és amiről olykor közvetlenül is vallott – de inkább csak a jobbik részéről. Ez a természeti környezet is rendre a szép arcát mutatja – de gyilkol is. És teret is ad gyilkosságoknak.

Szilágyi tájaiban az Isten és az ember teremtette világ mindig összeér, nem is lehet másképp. Ebben a rejtelmes világban könnyen megteremnek a látomások. Jó okuk van az itt élőknek, hogy

higgyék: a lép harangokat rejt (meglehet, ők rejtették oda), és mert hiszik, a hangjukat is hallják. Ebben a világban eleven valóság Ady eltévedt lovasa: „Volt erdők és ó-nádasok / Láncolt lelkei riadoznak. // Hol foltokban imitt-amott / Ős sűrűből bozót rekedt meg, / Most hirtelen téli mesék / Rémei kielevenednek.” Az ó-nádas nem a régi, hanem a levágtatlan nádas: a fogyatkozott számú ember nem tudja learatni, pedig Szilágyi regényidejében az úrbér részeként be is kell szállítani a kévét az udvarházak fedéséhez, ezen a vidéken nincsenek zsindegyhasításhoz alkalmas fenyők. (Még ha a századokkal későbbi Ady-portára oda is keveredett egy hatalmasra nőtt küldöttük...)

5.

De ez csak költészet. Kegyetlenebb valóság, ha a lovas vagy szán eltéved, az „új hínárú út” nem út, hanem olyan mélység, amely elnyeli, s ha nincs valaki, aki az elveszettet megszállottan keresi, ahogyan asszonyát Wajtha, örökre ott is marad – és legfeljebb a lép elnyelte harangok kongása búcsúztatja. Ő meg is találja a mélységbe szakadt vagy lökött szánt, rajta a halottat, akinek elvesztését nem heveri ki: a kor szokásaitól eltérően nem házassodik újra. Felesége a Szilágyi-nőideál megtestesítője, „törékeny szépség”, Tompay Orsolya, akinek neve is sokáig említetlen marad, a messzi, hét határon, három vármegyén túli Nógrádból való, akit alig túl a tizennegyedik évén vesz el. A tenyeres-talpas asszonyokhoz szokott Partiumban azt sem igen nézik ki belőle, hogy képes lesz gyerekszületésre. Lányos alakját három gyerek után is megőrzi, apósa igencsak vágyakozva gyönyörködik benne – legalábbis anyósa szerint. Hiába azonban a szépség, a házastársak ritkán találkoznak: a fejedelm ügyeiben járó férfiúnak ritkán van érkezése övéihez. „Mátyás jóformán azt se tudja, melyik gyermekünk mikor született” – mondja felesége, akinek, tudja ő is, sokkal lehet adósa. Hogy a korban élő férfiak miként éltek, és hogy feleségükkel miként találkoztak, hogy az otthon és a birtok gondjai miként neheztedek az asszonyokra, azt némely fennmaradt levelezésekből (akár Bethlen Gáboréból is) tudhatjuk. Wajtha hálás elismeréssel mondja feleségéről: „asszonyi számonkéréssel sohasem közelített. Mi több, még fel is mentett, azzal bátorítván engem a kóborló életre: nem sietünk, eredj, hisz itt leszek én majd neked, csakúgy, mint te énnekem.” De ebben téved. Ennek a tévedésnek, az ebből fakadó hiánynak tompuló, de eleven, feldolgozhatatlan fájdalomra adja a regény alapvetően fátyolos tónusát. A veszteségen túl ott az önvád is. Ha a fejedelmi udvarba siető Wajtha előbb az udvarházukat rejtő Nyöved felé fordul, minden lehetett volna másképp is. De hát mindig, minden lehetne másképpen. Az élet maga mindig ilyen pillangóhatások következményeként alakul. Wajtha maga mindhaláláig azzal a gondolattal küzd: magunk vagyunk a végzet, amelynek terhét csak az érzékeli, aki viseli.

Az eltűnt asszony a mocsárvidék egyik tavának mélyéről kerül elő. Titok, miért szakadt be a jég a könnyű szánkó alatt, miközben máshol kővel rakott szekereket is megbírt, csak a regény végén kapjuk megfejtését. Mert a részkérdések megválaszolhatók, ahogyan sikerült megtalálni Orsolya asszony holttestét is. A részkérdésekre adott válaszok még feltűnőbbé teszik, hogy a végső kérdésekre nincs felelet. A sokféle tudás csak azért nem fölösleges, mert más titkok megoldatlanságát mutatja meg. Pedig Wajtha Mátyás szeret a dolgok végére járni. Önjellemzése szerint: „természetem szerint való volt, hogy bármi történet mindenkorokkal valónak akarok (próbálok?) tekinteni. Mi több, a történetet számomra örökké az okkalvalósága teszi élővé, valóssá, megismerhetővé, létezővé...” Aztán rá kell jönnie: fölösleges mindig az okokat keresnie.

Címe ellenére a regény első tömbje, az *Emlékirat* nem emlékirat. Amit Rákóczi-ról, udvartartásáról, az országgyűlésekről ír, az többnyire mások elbeszéléseire, és nem az ő tapasztalataira épül. Közben (aktuális útjának elbeszélésén túl) alig mond valamit arról, amit a történelmi események közelében vagy sűrűjében forgolódó résztvevőként látott, inkább összegez, mintha nem is lett volna jelen a saját életében. Ez eleve távolabb tolja tőle az eseményeket, azok inkább bölcséletbe hajló elemzéseiben mutatkoznak: „Megpróbáltam összefűzni az apadó, a szakadozó, az aláhanyatló idő maradék darabjait. Miközben az immár csak volt. Avagy lessük meg kívül rekedten: érnek-e még valamit fényben fuldokló, hazug és gyönyörű ígéretek? Hanyatlás? Leáldozás? Uram, de honnan hová?”

Ahogyan a mindennapi valóságot summázza Wajtha, az szinte árulás: „van független Magyarország képzelgés, meg Kelet-Európa latolgatás, meg balkáni népek szabadulása a török iga alól.

Mindegyik úgy tesz, mintha segítené a másikat, miközben a maga javán reménykedik. Mert bár rég nem hiszünk semmi jövőben, közben egyvégtében bizakodunk, hogy majdcsak lehet újra kezdeni. Ideje lenne – mondaná a cinikus –, hisz rég több veszett, mint amennyi volt.”

Az első rész színtereiből, mozgásaiból regény lesz, nem az emlékiratok látásmódját idézi. Többet mutat az elbeszélő hőseből, személyes történetéből, mint amennyit Rákócziról és udvartartásáról, az intrikákról mond. Középpontjába a nyomtalanul eltűnt asszony utáni kutatás kerül, bár a nyomozás alkalmat ad arra, hogy a harcok dúlta városok és falvak, a túlélés technikáját gyakorló közemberek sorsa is megjelenjen. A sokféle martalóc dúlta, hadak járta vidék lakosságának édes mindegy, hogy kuruc vagy labanc hajtja el tehenét, vet csóvát eresze alá. „Hiszen itt máig emberek élnek, s meglátod, fognak is... Meg lehet tanulni a nyomorúságot. Csak az embernek néha az életbe kerül” – jellemzi a helyzetet Wajtha édesanyja, aki puskát szegezve fogadja bejelentetlenül érkező, a kapun zörgető fiát. De rövid otléte idején észreveszi azt, ami annak még eszébe sem jut: hogy valójában nem is őt érkezett látogatni, hanem megnézni a helyet, ahol a harcok elültével majd menedéket talál. Mert családi hagyomány, hogy a nyövedei birtokon a fiatalabb nemzedék gazdálkodik. Anya és fia emlékidézésében már kódolva ott van egy részmagyarázat Wajtha feleségének sorsáról is, amikor a biztonságot hírből se nagyon ismerő világ áldozatául esett apa a fiával piros csőrű, fekete tollú kacsafélékre vadászott a Poklosberek felé. (Ilyen baljóslatú nevet olyan hely kap, amelyek rendre áldozatokat követel.) Esik szó arról is, hogy aki fecskére lő, annak leég a háza, mert a fecske paraszat rak az eresz alá. Csak utólag lesz sejthető, hogy valamelyes bosszúra a fekete kacsák is képesek lehetnek. És amikor az eltűnt asszony holtteste előkerül, Wajtha sem tehet mást, mint annyian mások. Tudomásul veszi, ami történt, mert vannak korok, amikor az erőszakos halál is természetes. A temetéskor egy reménységet kifejező kérdés marad vigasztalásul: „Lehet elhalt szerelem a halál után?”, amihez még néhány mondat társul a *Gályarabok énekéből*.

6.

Az évtizedekkel (kettővel? négyvel?) később zajló második rész csak nagyon kis részben épül az elsőre. Lényegében önálló egész, így lesz világos, hogy az első is az volt. Az *Amerre a világ* poétikájában, szemléletében is más. Helyszíne Tiptród megye székhelye, Ólymos, ahonnan Wajtha Mátyás csak meghalni lép ki. A valahai Kraszna megyét és Szilágysomlyót idéző helyszín ugyanazért kap fikatív nevet, amiért az itt is megjelenő Zilahból egykor Jajdon lett. A fikción senki nem kérhet számon tárgyi pontosságot, az író szabadon mozoghat a maga teremtette térben.

Az első rész Wajtha asszonyának temetésével zárul, nem tudjuk, hogy a második kezdetéig mennyi idő telt el. Wajthának az első rész végén negyvenesnek már mindenképpen kellett lennie, hiszen addigra a fia szinte kész férfi volt, mindenképp idős ember, a maga korában aggastyánnak számító férfiú tehát. A vad és kiszámíthatatlan harcok idejét egy konszolidált, nyilván feszültségektől nem mentes, de csendes időszak váltotta. „Olyan időket élünk, amikor nem történik semmi, ami megvallatná az ember bátorságát, virtusát vagy akár elmebeli képességeit, semmi, amire érdemes volna emlékezni. Ettől pedig igen szenvedhetnek némely urak” – jellemzi a kort, ezt az emlékeket nem termő világot, egy ebbe született ifjú ember. Ez a nyugalom éppen kisszerűségével ad teret a belső élet rejtélyeinek kutatására, statikus közege írói szempontból alkalmasabb a máskor háttérbe szorított gondolatok felszínre hozatalára. Wajthának van mire emlékeznie (többre is, mint szeretné), hiszen a fejedelem szolgálatában országosnál is nagyobb ügyekben forgott. Ahogy ő említi, két évtizeddel korábban, de a szöveg inkább azt sugallja, van az több is: Tsomor jegyző szavai szerint Wajtha nagy ideje vagy negyven esztendővel korábban lehetett. Tsomor, akiben Wajtha besúgót gyanít, ádáz figyelemmel tartja számon a megyebíró dolgait, így azt is, hogy a szatmári békekötéssel újabb birtokokat szerzett, korát illetően is ő lehet a pontosabb. De végül nem tudjuk meg, hogy Wajtha a hatvanat haladta-e el (amit aktivitása valószínűsít), vagy a nyolcvanhoz körül lehet (ami az idők változásából következne).

Önmagában az sem segít közelebb életkora pontosításában és a történet datálásában, hogy a boszorkányság üldözésének helyi kötelezettségét teljesítve referenciaként idézett szegedi boszorkányper 1728-ban zajlott. (A per jegyzőkönyveiből Szilági bőségesen merít, főként a boszorkánysággal kapcsolatos népi hiedelmeket illetően.) De azt nem tudjuk, hogy az egykor járványossá váló

boszorkányüldözést elindító per után mennyivel vagyunk. Az viszont biztos, hogy 1755 előtt, mert Mária Terézia akkor tiltotta be a boszorkányok üldözését. Vagyis a Tsomor említette negyven év valós lehet, a szatmári béke után annyi nyugodtan eltelhetett a történet jelen idejéig.

7.

A kicsiny megye jelentéktelen székhelyének előkelőségei szeretnének többet mutatni, tisztesebb helyet találni a nagyok között. Wajtha kívül marad ezen az igyekezeten, le is nézi: „megkeresésem első pillanatától vonakodtam a közös nagyot akarástól” – mondja. Hiába, aki Rákóczi követeként járt messzi udvarokat, találkozott koronás főkkel, annak a kisszerű nagyralátás nem kenyerere. De mivel kaphat rangot egy megye és a székhelye? Wajtha tudja, hogy gyorsan legföljebb híres lehet. „Jobb szeretem, ha egy várost a bora, a pecsenyéje tesz híressé, vagy a posztó, a csizma, ami ott készül, a lovai, a hízott ökrei”, vagy pedig az öröksége teheti fontossá, vára, pénzverdéje, sóbányája. „Valami, ami csak ott található, amit aztán e jussgazdáinak elegendő őrizni, megtartani, gyarapítani, hiszen e gondviselést ezek majd a hírökkel hálálják.” Példálódzik még templomokkal, vásárokkal, még Jajdon nagyhírű „reformált scólájával” is, pedig az a város olyan szegény, hogy még hóhért sem tud tartani, azt is Ólymosról kéri kölcsön. Fölöslegesnek tartja hát a hiúságból fakadt igyekezetet: „Rá-ébredtek volna a jelentéktelenségükre? A legrosszabbkor. A mai éra ugyanis kedvez a jelentékteleneknek, már-már dédelgeti azt. A kicsikkel akkor van a baj, ha megtudják magukról, hogy ők kicsik. Ettől pedig szenvednek. És veszedelmesek lesznek.” Ezért is maradna ki a vicinális buzgólkodásból.

Jogismerő, nagy tapasztalatú emberként, megyebíróként személyében ugyan fölötte áll a kicsinyes intrikáknak, de érzékeli azokat: tudja, hogy a számára különösebb rangot nem jelentő hivatala mások ambíciójának netovábbja, és vagyona is sokak irigységének tárgya. Neki még a sokaknak vonzó illetmény sem hiányozna, így higgadt nagyvonalúsággal szemléli a gyöngéit lesők figyelmét. Közben olyan szellemi magányban él, hogy még annak is örvendenie kell, ha egy jobb képességű, tanultabb besúgóval beszélgethet. Sejtí, hogy ha nyíltan nem is ellenséges, de irigy és gyanakvó közegben él, amelyik vele szemben is küzd a maga kisebbségével. Tőle várják, hogy legalább egy országos hírű bűnügy és annak tárgyalása tegye ismertebbé Ólymost.

Ez a gondolkodás nem volt idegen ettől a kortól, amelynek már szüksége volt hírességekre. Jó-kai megírta (*Szeretve mind a vérpadig*), miként lett a Rákóczit eláruló Ocskayból Bécsben megcsodált *celebritás*. Ő tehát még nem a mai *celeb* szót használta, pontosan azt a jelenséget értette rajta, amit a mai változaton szokás. A város rangját emelendő Ólymos tehát legalább egy saját celebet akart. Ezzel a közlelkületbe szűrődött törekvéssel a megyebírónak rendre meg kellett küzdenie.

Ha értékeiről nem lehet nevezetes egy város vagy megye, mert ahhoz sok idő, ráfordítás, képesség kell, maradnak az extremitások: bűnösök, boszorkányok. Akik okán jól lehet borzongani, és akikről sokat lehet fecsegni. Elsőként a közeli lópvidék nádasai közt élő, annak idegen számára járhatatlan nádasában bujkáló „pajkosok”, a háborús időkből megmaradt törvényen kívüliek jöttek számításba. Ezek legalább valóságos haramiák voltak, a velük bajlódás sokat nem jelentett Wajthának. Nem a kisváros nagyzási hóbortját, hanem a törvényt szolgálta ítélkezésével. Közben még örömet is lelte azokban a mesékben, amikkel a rémségekre szomjas közösséget etette – még csak nem is sejtve, hogy a felfedett titkok mögött ott van az is, aminek megfejtése mindennél fontosabb számára.

Tudása, tapasztalata, kora okán a megyebíró kiemelkedik környezetéből. Tekintélye és magánya egy tőről fakad – de neki nincs kihez fordulnia. Megteremt egy felsőbb ént, a Nagyidejűt, nálánál is többet élt, sokat látott bölcslet – hiszen éppen ilyen ő is. Wajtha mintha nem öregedne, kortalan, mintha fölötte nem múlna az idő. Úgy él, mintha több élete lenne, pedig az mindenkinek csak egy van, és lassacskán ő is kifogy belőle. Titok ez is: hogyan fogy el az életidőnk, ha annyiban mindig csak áll, hogy a jelenünkben élünk? Erre a kérdésre, ha Wajtha egyáltalán megfogalmazná és föltenné, még a láthatatlannak maradó Nagyidejű sem tudna válaszolni.

Wajtha napi kérdése más, ezt legalább fölteheti magának. Számol azzal, hogy lehetnek olyan ellenségei, akik az életére törnek. Hogy miért, az is titok. Ahogyan az is, hogy éppen az általa elta-
karítandó „nádi pajkosok” védhetik meg. Atavisztikus fenyegetettségtudata soha nem hagyja el – amikor a kuruc időkben, az intrikáktól sosem mentes fejedelmi udvarban nem jutott eszébe, hogy

féljen. Nem derül ki, hogy van-e valós alapja aggodalmának – de ettől még gyanakodhat és szoronghat. „Tekintsd haladéknak az elkövetkező napokat” – biztatja-fenyegeti magát, hogy aztán saját termésű borától kapjon valami megnyugtatót, mindig magányosan.

Társasága annyi, amennyit munkája és mindennapi élete kínál. Hivatalából adódóan a legtöbbet Tsomor jegyzővel találkozik, akinek még a keresztnévét (Fóris) is csak sokára tudjuk meg. Wajtha gyanakvása okán óvakodni kell tőle, és ha tudjuk a teljes nevét, közelebb is kerülünk hozzá. A másik beszélgetőtárs, Gorbay Ölyves Józsa, a szolgabíró. Vele bizalmasan beszél Wajtha, de valójában egyikkel sem beszélget. Csak annyi jut nekik, hogy valamiként rezonáljanak monológjaira. De nem társaság a hivatalából adódóan semmiről semmit sem gondoló, amúgy is ostoba porkoláb sem, bár tőle meg lehet tudni, mi történik a vármegye börtönében. Hogy haláláig keservesen ordító, veszett kutya marta embert zárnak el a pincében, vagy Böjtkös hóhér panaszkodik arról, hogy nincs elég tennivalója. Wajtha ugyanis nem ad inkvizíciós feladatot, nem híve a kínvallatásnak. A meggyötört iránti részvétét szakmai érvek mögé rejti. Azt mondja, nem vezet közelebb az igazsághoz, ha a vád-

lott, mert nem bírja elviselni a tortúrát, mindent magára vállal, tán azt is, amivel nem vádolták. Wajtha érvelésében ott van Szilágyi István valahai jogi végzettsége, ahogyan az egykori perrendtartás leírásában is. Így tudhatjuk meg, hogy az írásbeliség nem volt feltétlenül kötelező, de a boszorkányperekben mindig. „Én azt tartom, előbb bizonyosodjék be az elkövetett bűn, aztán következhet a hóhérszerszám. Ha törvény annak elviselésére, elszenvadására ítél. De amíg az, akit befogtál, csak gyanúsított, vagyis bűnössége nem bizonyított, ne tortúrázd, hiszen ezzel őt már bünteted” – vezeti be Wajtha a kínvallatás természetéről és nyomozati zsákutca voltáról szóló hosszas, olykor dermesztő naturalizmusba hajló elmélkedését.

A korfestő Szilágyi nem óvakodik az olvasót rémisztő tárgyi pontosságtól. Kegyetlen idők, kegyetlen bemutató. Olyan szenvtelenséggel, ahogyan az egykoriak gondolkodtak ilyesmiről – ha gondolkodtak róla egyáltalán, mert a jogi eljárások részének tekintették a szadizmussal határos brutalitást. Wajthának a gyanúsítottak iránti empátiája kivételes, irányukban a korban megszokottnál mindenben kíméletesebb, aligha függetlenül az őt ért csapástól és az általa látott szenvedésektől. De tanult emberként hathatott rá a kor jelentős szellemi áramlata, a pietizmus, amivel utazásai során és Rákóczi mellett is találkozhatott. Ám ettől függetlenül a ma embere számára még így is szinte felfoghatatlanul brutális az a joggyakorlat, amelynek bíróként így is részese. A vallatási és büntetési módokat rémségeit magyarázza, hogy a korban nem volt alapelv az ártatlanság vételeme – ez a gondolat egyedül Wajthában vetődik fel. Az másokban föl sem merül, hogy olyan szenvedéseken mennek keresztül azok, akiket szerencsétlenségük a törvénykezés darálójába lökött, hogy még a későbbi kínhalál is elfogadhatóbb számukra, mint az adott pillanat elviselhetetlen gyötrelmei. Wajtha ítéletei következetesen más vizsgálati és bírói gyakorlatról árulkodnak, ahogyan azt a jegyzőkönyvek legállhatatosabb olvasója, a megye jegyzője is észreveszi. Tsomor az irattárból is előhozatott fóliánsokat tanulmányozza (rossz pillanataiban Wajtha az érdeklődését betegesnek mondja), és feltűnőnek tartja, hogy a bíró mindig arra törekszik, hogy még a bűnöket se gyötörjék mértéktelenül. De a mérték! A jogszokások és a vétkek kínzásában igazságérzetének kielégítésén túli gyönyörűséget találó közeg elvárásai, amikkel szemben Wajtha saját hatáskörében igyekezett enyhíteni az enyhíthetlent. Nem mintha Isten helyett bárkinek megbocsátott volna, és nem hagyott futni bűnöket. Miféle kedvezményeket adhatott? Sokat? Semmit? A kerékbe törni kötelezettet előbb halálra sújtatta a hóhérral, a máglyára ítéltet nem elevenen égetteti, hanem csak lefejezése után, vagy éppen lőporos zacskót kötöttet a nyakába, hogy amikor a lángok azt elérik, a robbanás gyorsan végezzen vele, s ne lassú tűzön perzseltessék halálig. (MMA, 2020)

(folytatjuk)

